

ТЕМА 18.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

Основні питання для вивчення

- ❖ 18.1. *Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу.*
- ❖ 18.2. *Фактори впливу на стан платіжного балансу.*
- ❖ 18.3. *Регулювання платіжного балансу.*
- ❖ 18.4. *Платіжний баланс України: стан, структура, динаміка.*

18.1. Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу

Платіжний баланс — це система рахунків, яка відображає сукупність зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються громадянами, фірмами та державними установами окремої країни за певний період часу (як правило, за 1 рік) (табл. 18.1).

В агрегованому вигляді платіжний баланс складається з таких операцій та рахунків:

I. *Рахунок товарів та послуг* — відображає операції з експорту та імпорту товарів та послуг і визначає товарний торговельний баланс та баланс торгівлі товарами та послугами (пп. 1–6 табл. 18.1).

II. *Рахунок односторонніх трансфертів* — відображає трансферти за кордон та з-за кордону (пп. 7–8 табл. 18.1).

Операції категорій I та II становлять поточний платіжний баланс або **баланс поточних операцій (БПО)**.

III. *Рахунок довгострокових операцій з капіталом* (пп. 10–11 табл. 18.1).

Таблиця 18.1

Структура платіжного балансу країни (млн ум. од.)

№ з/п	Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
	Рахунок поточних операцій		
1	Товарний експорт	+250	
2	Товарний імпорт		-400
3	Сальдо балансу зовнішньої торгівлі		-150
4	Експорт послуг	+70	
5	Імпорт послуг		-80
6	Сальдо балансу товарів та послуг		-160
7	Чисті доходи від інвестицій	+10	
8	Чисті грошові перекази		-10
9	Сальдо рахунку поточних операцій		-160
	Рахунок руху капіталу		
10	Приплив капіталу	+200	
11	Відтік капіталу		-50
12	Сальдо рахунку руху капіталу	+150	
13	Сальдо рахунків поточних операцій і руху капіталу		-10
14	Рахунок офіційних резервів	+10	

IV. *Рахунок короткострокових операцій з приватним капіталом* (пп. 10–11 табл. 18.1).

Операції категорій III та IV становлять **баланс руху капіталів (БРК)**, оскільки вони спричиняють рух фінансових активів.

Операції категорій I, II, III належать до так званого балансу руху поточних коштів та довгострокового капіталу, який називають **базовим основним платіжним балансом**.

Операції категорій I, II, III, IV разом являють собою **загальний платіжний баланс (ПБ)**.

V. *Рахунок короткострокових операцій з офіційним (державним) капіталом* відображає офіційні резервні операції і є **балансом офіційних резервів (БОР)** (п. 14 табл. 18.1).

Взаємозв'язок між окремими складовими платіжного балансу можна записати у вигляді формул:

$$БПО + БРК + СП + БОР = 0, \quad (18.1)$$

де $СП$ — статистична похибка.

Спираючись на цю рівність:

$$БПО + БРК + СП = БОР. \quad (18.2)$$

У спрощеному вигляді:

$$БПО = NX, БРК = (S - I), NX = S - I,$$

де NX — сальдо рахунку поточних операцій (або чистий експорт товарів і послуг);

$(S - I)$ — сальдо рахунку руху капіталів або чистий приріст зовнішньої заборгованості країни;

S — обсяг заощаджень;

I — обсяг інвестицій.

Рівновага платіжного балансу має місце, коли надходження (доходи) та видатки збалансовані, й офіційні резерви не змінюються. Розрізняють п'ять основних джерел *нерівноваги* платіжного балансу:

- 1) сезонна та випадкова нерівновага;
- 2) циклічна нерівновага;
- 3) структурна нерівновага;
- 4) дестабілізуючі валютні спекуляції та відтік капіталу;
- 5) неадекватний економічній ситуації валютний курс.

Перевищення надходжень з-за кордону над платежами за кордон — *позитивне сальдо* платіжного балансу, що призводить до зростання курсу національної валюти. Перевищення платежів за кордон над надходженнями — *дефіцит* платіжного балансу, що призводить до падіння курсу національної валюти. Скорочення офіційних резервів показує величину дефіциту платіжного балансу, а їх зростання — величину активного сальдо платіжного балансу (табл. 18.1).

Функціонально платіжний баланс відіграє роль макроекономічної моделі, яка систематично відображає економічні операції, здійснені між національною економікою та економіками інших країн світу. Така модель створюється з метою розробки та запровадження обґрунтованої курсової та зовнішньоекономічної політики країни, аналізу і прогнозу стану товарного та фінансового ринків, двосторонніх та багатосторонніх зіставлень, наукових досліджень тощо.

18.2. Фактори впливу на стан платіжного балансу

До економічних факторів, що впливають на стан платіжного балансу держави, належать такі:

– *Темп інфляції.* У результаті надмірного підвищення цін товари та послуги, що виробляються в країні, стають надмірно дорогими для покупців-нерезидентів. У силу цього підвищення скорочується обсяг експорту. Одночасно через підвищення рівня цін імпортні товари стають все більш привабливими для покупців порівняно з товарами, що виробляються в цій країні. Це сприяє збільшенню обсягу імпортних операцій.

– *Реальне зростання.* Високі темпи зростання ВВП призводять до збільшення обсягів імпорту товарів та послуг. Ця тенденція пояснюється тим, що підвищується рівень доходів у країні, частина яких може бути використана на оплату імпортованих товарів та послуг.

– *Процентні ставки.* Якщо в країні підвищуються процентні ставки, то можна чекати збільшення притоку капіталу для інвестицій в облігації з високою доходністю та в інші інструменти грошового ринку. І навпаки, якщо процентні ставки знижуються, то можна чекати відтоку капіталу, тому що фінансові центри інших країн стають більш привабливими для інвесторів.

– *Валютний курс «спот».* Валютний курс «спот» впливає на відносну вартість імпортних товарів порівняно з вартістю товарів, що вироблені в країні, та експортних товарів порівняно з товарами інших країн (у країнах-імпортерах). Високий курс іноземної валюти призводить до зростання цін імпортних товарів та здешевлення експортних товарів, і навпаки.

18.3. Регулювання платіжного балансу

Платіжний баланс не може залишатися в стані нерівноваги протягом невизначеного часу. Тому поява досить стійкого платіжного дефіциту змушує уряд відповідної країни здійснювати *інтервенцію* в економіку. Масштаби, час та інструменти такої інтервенції залежать від величини дефіциту та його характеру.

У короткотерміновому періоді країна може компенсувати дефіцит платіжного балансу за рахунок *офіційних резервів*. Це найбільш

простий шлях. Якщо ж резервів недостатньо або через певні умови уряд не хоче користуватися ними, тоді досягти рівноваги платіжного балансу можна за рахунок залучення *короткотермінового капіталу* в країну.

Ситуація ускладнюється, коли дефіцит платіжного балансу не можна подолати за рахунок використання зовнішніх фінансових коштів. У цьому випадку уряд може вдаватися до одного з таких заходів:

1. Запровадити *дефляційну політику*, спрямовану на зниження цін та доходів порівняно з іншими країнами.
2. *Девальвувати* національну валюту.
3. Запровадити *валютний контроль* та обмеження на валютні операції.

Перші два шляхи реалізуються на суто *ринкових засадах* через зміни в таких економічних параметрах, як: доходи, ціни, валютні курси, пропозиція грошей, відсоткові ставки тощо. Але це зовсім не означає, що держава не вживає певних заходів, навпаки, ефективність відновлення рівноваги платіжного балансу на ринкових засадах залежить від «проринкової» фінансової та грошово-кредитної політики. У протилежному випадку урядова політика вступатиме в суперечність з дією ринкового механізму, посилюючи цим дефіцит платіжного балансу.

Неринкові методи відновлення рівноваги платіжного балансу полягають у запровадженні державного регулювання економічних процесів, яке, по суті, заміщує дію ринкового механізму. Таке відновлення не можна вважати повноцінним, оскільки хоча симптоми нерівноваги й усуваються, проте глибинні причини дефіциту не зникають, а нерівновага просто набуває прихованої форми. Така ситуація виникає внаслідок широкого використання, наприклад, імпортних квот та валютних обмежень.

Ринкове відновлення рівноваги може здійснюватися двома шляхами залежно від режиму валютного курсу. Якщо запроваджується *фіксований* валютний курс (у тій чи іншій формі), то відновлення рівноваги відбувається безпосередньо за позиціями платіжного балансу. За *плаваючого* валютного курсу, рівновага відновлюється на валютному ринку, а валютний курс змінюється доти, доки не вирівнюються попит і пропозиція іноземної валюти в межах поточних і довгострокових капітальних трансфертів.

У зв'язку з цим, в економічній теорії сформульовано п'ять можливих **шляхів досягнення рівноваги платіжного балансу**.

1. *Фінансування загального платіжного дефіциту без зміни валютного курсу чи стану національної економіки:*

а) якщо дефіцит має тимчасовий характер, то уряд може скористатися офіційними резервами, утримуючись цим від впливу на пропозицію грошей. Коли сальдо платіжного балансу стане позитивним, то обсяг резервів поновлється;

б) «дефіцит без сліз», якщо валюта країни є ключовою в певній валютній системі. У цьому випадку країна має більше можливостей утримуватися від коригуючих дій за наявності дефіциту платіжного балансу.

2. *Запровадження валютного контролю* в тих чи інших формах. Так, уряд може ввести обмеження на придбання резидентами іноземної валюти та її використання, підтримуючи офіційний фіксований валютний курс, або проводити політику множинного валютного курсу.

3. *Запровадження (збереження) режиму плаваючого* валютного курсу. У цьому випадку національна валюта знецінюється доти, доки на валютному ринку не відновлюється рівновага.

4. *Установлення режиму фіксованого курсу*. Цей шлях вважається «класичними ліками від платіжного дисбалансу» і полягає в тому, щоб привести національну економіку у відповідність до фіксованого курсу. Якщо ж нерезиденти і надалі не хочуть накопичувати національну валюту, то уряд за рахунок офіційних резервів скорочує пропозицію грошей, знижує ціни, доходи та заробітну плату доти, доки попит і пропозиція іноземної валюти на ринку не встановиться на певному заздалегідь визначеному рівні.

5. *Політика валютного компромісу*. У цьому випадку комбінуються елементи варіантів 3 та 4, причому валютний курс використовується як інструмент стабілізації тільки частково:

а) змінний паритет (система типу Бретон-Вудської) — у цьому випадку країна підтримує фіксований валютний курс (варіант 4) доти, доки це можна робити за рахунок незначних змін у національній економіці, а коли такі можливості вичерпуються, то національна валюта девальвується, а валютний курс встановлюється на новому рівні;

б) кероване плавання валюти: уряд змінює валютний курс доти, доки не досягається нова рівновага.

В основі розрахунку платіжного балансу лежить концепція балансу *потоків* платежів. Якщо ж розрахувати суми закордонних активів держави та її міжнародних зобов'язань на *певну дату*, то ми отримаємо *баланс міжнародної заборгованості* країни, який ще називають міжнародною інвестиційною позицією. Якщо активи перевищують зобов'язання, то країна є *нетто-інвестором* (або кредитором). У протилежному випадку країна вважається *нетто-боржником*.

18.4. Платіжний баланс України: стан, структура, динаміка

До 1993 р. статистика міжнародних операцій України була представлена торговельним балансом, балансом фінансових ресурсів та валютним планом країни. Спеціальною Постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 17 вересня 1993 р. на Національний банк України було покладено відповідальність за складання узагальненого платіжного балансу України. Поява Концепції побудови банківської та грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу була зумовлена загальнодержавною потребою незалежної України у визначенні її місця у світовому співтоваристві, розвитку банківської та фінансової систем, а також у зв'язку з покладенням на Національний банк відповідальності за формування платіжного балансу держави. Цю Концепцію було затверджено Постановою Правління Національного банку України №101 від 20.05.1994 р.

Як зазначено у концепції, розробка і створення платіжного балансу базуються на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації. За формою складання платіжний баланс України визначається як зведений статистичний звіт (за певний період часу) про здійснення міжнародних операцій українських резидентів з резидентами інших країн світу. Інформаційну базу платіжного балансу (як і у світовій практиці) становлять такі джерела:

- дані банківської системи про надходження платежів з-за кордону і здійснення платежів за кордон (фінансові операції з нерезидентами);

- інформація про рух товарних потоків через кордон (міжнародна торгівля);
- статистичні спостереження підприємств та організацій з метою збирання повної та додаткової інформації (статистична звітність експортерів та імпортерів продукції, інвесторів, та одержувачів іноземних інвестицій тощо).

З квітня 1996р. видається щоквартальник «Платіжний баланс України», в якому публікуються табличні дані з платіжного балансу, аналітичні матеріали щодо розвитку зовнішнього сектора економіки та впливу поточної економічної політики на його стан. Стан платіжного балансу України у 2005–2009 рр. (табл. 18.2, 18.3) характеризується перевищенням надходжень з-за кордону над платежами за кордон, тобто має позитивне сальдо, що відображається у зростанні курсу національної валюти. За активним сальдо платіжного балансу зростають офіційні резерви країни.

Таблиця 18.2

Рахунок поточних операцій України за 2005–2009 рр.
(млн. дол. США)

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009
Рахунок поточних операцій	2531	–1617	–5272	–12763	–1801
Баланс товарів та послуг	671	–3068	–8152	–14350	–2022
Експорт товарів та послуг	44378	50239	64001	85612	54253
Імпорт товарів та послуг	–43707	–53307	72153	–99962	–56275
Баланс товарів	–1135	–5194	–10572	–16091	–4655
Експорт товарів	35024	38949	49840	67717	40394
Імпорт товарів	–36159	–44143	–60412	–83808	–45049
Баланс послуг	1806	2126	2420	1741	2633
Експорт послуг	9354	11290	14161	17895	13859
Імпорт послуг	–7548	–9164	–11741	–16154	–11226
Доходи (сальдо)	–985	–1722	–659	–1540	–2440
Поточні трансферти (сальдо)	2845	3173	3539	3127	2661

Таблиця 18.3

**Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій
за 2005–2009 рр. (млн. дол. США)**

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	8038	3687	–6060	9700	–11925
Рахунок операцій з капіталом	–65	3	3	5	595
Фінансовий рахунок, в тому числі:	8103	3684	15127	9695	–12520
Прямі інвестиції	7533	5336	9218	9903	4654
Портфельні інвестиції	2757	3583	5753	398	–63
Інші інвестиції	–2187	–5235	156	–606	–17111

Економічне значення сальдо *торговельного балансу* стосовно конкретної країни залежить від її положення у світовому господарстві, характеру її зв'язків з партнерами й загальною економічною політикою. Для країн, що відстають від лідерів за рівнем економічного розвитку, активний торговельний баланс необхідний як джерело валютних коштів для оплати міжнародних зобов'язань за іншими статтями платіжного балансу. Пасивний торговельний баланс вважається небажаним і оцінюється як ознака слабості зовнішньоекономічних позицій країни. Для країн, що розвиваються, це відбиває недостачу валютних надходжень. Для розвинутих країн це може мати інше значення. Так, дефіцит торговельного балансу США (з 1971 р.) пояснюється активним просуванням на їхній ринок міжнародних конкурентів (із Західної Європи, Японії, Південної Кореї й інших країн) з виробництва товарів все більшої складності. Віддзеркалення дефіциту зовнішньої торгівлі США слугує активне сальдо з цих операцій у вищезгаданих партнерів, які використовують валютні надходження для закордонних капіталовкладень, у тому числі й у США.

Баланс послуг відображає розвиток цього сектора, що динамічно розвивається, а також поширення світових економічних зв'язків країни. Роль і вплив сектора міжнародних послуг на обсяг і структуру національних платежів і надходжень постійно зростають.

Динаміку платіжного балансу України можна відстежувати за Інтернет-адресою Національного банку України.